

УДК 32.019.5:172

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Ольга Свідерська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти поділу політичної поведінки, участі та дії на певні типи. Проаналізовано різні підходи та критерії типологізації політичної поведінки.

Ключові слова: політична поведінка, політична дія, політична участь, тип політичної поведінки, неконвенційні форми політичної поведінки, конвенційні форми політичної поведінки, абсентеїзм, тероризм.

Постійні зміни, що відбуваються у політичному житті сучасних суспільств сприяють розвитку їх політичної системи. Кожен напрям розвитку суспільного життя залежить від її функціонування та взаємодії елементів. Важливим підґрунтям такої взаємодії є політичні відносини, політична діяльність та політична поведінка. Остання є важливим чинником розвитку суспільства та життя людини, громадянина. Динамічність політичної поведінки, зміна її форм та інституційних рамок зумовлює актуальність дослідження цієї предметної сфери політичної науки. Адже із постійним розвитком суспільства, результати попередніх досліджень поступово втрачають свою актуальність та перестають задовольняти потреби сучасної науки.

Теоретичною основою сучасних досліджень політичної поведінки є наукові здобутки представників Чиказької школи Ч. Мерріама, Г. Госнелла, Г. Лассуелла, Л. Уайта П., а також дослідження П. Лазарсфельда, Б. Берельсона. Політична поведінка стала предметом вивчення і західноєвропейських науковців Г. Алмонда, С. Верби, Д. Стоукса, У. Міллера, Г. Саймона, Е. Кемпбелла, Ф. Конверса та ін. Вартими уваги є й публікації польських учених Т. Бодію, Т. Клементевича, М. Карвата, В. Мілановського. В Україні політична поведінка займає вагоме місце у дослідженнях В. Бебика, В. Северинюка, В. Бортнікова, В. Бушанського, І. Варзара, В. Горбатенка, П. Шляхтуна та ін. Зазвичай основною темою більшості публікацій є електоральна поведінка та інші окремі форми політичної участі. Для їхнього кращого розуміння важливим є з'ясування поняття «політичної поведінки» в різноманітності її форм та проявів. Тому метою цієї статті є розгляд теоретичних підходів до вирізнення типів політичної поведінки.

Поняттям «політична поведінка» в сучасній науці прийнято позначати різні види активності людей, завдяки яким здійснюється реалізація і зміна політики як сфери суспільства та об'єктивної реальності. При цьому активність найчастіше розуміється як процес діяльності чи здійснення поведінкових актів. Політична поведінка – взаємодія суб'єкта з політичною реальністю, яка охоплює його дії та орієнтації щодо політичної практики. У сучасній науковій літературі поширене розуміння політики з позицій поведінки людини й визначене терміном “політичний біхевіоризм” (від лат. *Behaviour* –

поведінка) [3, с. 491]. Як зазначає Є. Шестопап, «загалом в політичній науці в поняття «політичної поведінки» включають і дії окремих учасників, і масові акції, і активність організованих суб'єктів влади, і стихійні дії натовпу, акції і на підтримку чинної політичної системи, і проти неї. Більше того: вибір «проти» або неявка на вибори також трактується як форми політичної поведінки» [5].

Під поняттям політичної поведінки також розуміють сукупність реакцій соціальних суб'єктів на певні форми, засоби і напрямки функціонування політичної системи. У політології досить часто застосовують термін «політична поведінка» разом із такими поняттями як «політична участь», «політична дія, діяльність». Відповідно в науковій та навчальній літературі з політології можна зустріти декілька підходів до пояснення політичної поведінки: 1) політичну поведінку ототожнюють з політичною участю та дією; 2) поведінку розглядають зовнішнім виявом політичної діяльності; 3) прирівнюють політичну поведінку до політичної участі, роблячи акцент на відмінності та специфіці; 4) політичну участь, діяльність, функціонування розглядають конкретними, специфічними формами реалізації політичної поведінки. Останній варіант дозволяє включати усі ці поняття та використовувати їх, не обмежуючи у наукових правах, та разом з тим чітко структурувати підпорядкованість та взаємозалежність [4].

Дослідження політичної поведінки дає змогу виявляти різні форми й типи політичної активності, які прийнято ділити на: усвідомлені, неусвідомлені, організовані та спонтанні. «Тип політичної поведінки» – це головна якісна характеристика політичного явища чи процесу, що складається із сукупності аналітичних оцінок і висновків стосовно особливостей дій чи недій політичних суб'єктів. Типологію політичної поведінки здійснюють, враховуючи насамперед фактичні результати взаємодії політичних суб'єктів у тих чи інших формах, очевидні наслідки перебігу конкретних подій, однак принципове значення має також оцінювання прихованого потенціалу суб'єктних устремлінь та прогнозування їх спрямованості [4].

В політичній науці існує кілька спроб систематизувати та типологізувати політичну поведінку. Передовсім її поділяють на два основні типи: 1) політичну дію, як форму активності політичного суб'єкта, спрямовану на політичні відносини, політичну систему суспільства та її інститути. 2) політичну бездіяльність, як спосіб уникнення політичного життя, який може виявлятися в діапазоні від активного неприйняття політики до пасивного байдужості.

Найзагальнішу типологію політичної поведінки здійснив М. Вебер. Залежно від ступеня участі людей у здійсненні влади він розрізняв три типи політичної поведінки: політики за випадком, політики за сумісництвом і політики за професією. Політиками за випадком є більшість громадян. Участь у політиці для них не є ні професійним, ні постійним заняттям і виявляється лише час від часу: під час голосування, присутності на політичних зборах тощо. Політики за сумісництвом ведуть політичну діяльність лише в разі необхідності, і вона не є для них першочерговою справою життя ні в матеріальному, ні в інтелектуальному аспектах. Вони беруть участь у роботі представницьких органів, політичних партій, обговоренні та прийнятті рішень. Політики за професією живуть «для» або «за рахунок» політики. Політична діяльність є для них професійним заняттям і основним джерелом засобів існування. Вона виявляється в постійній роботі в політичних інститутах й організаціях або в політичному лідерстві [1].

Ще однією поширеною типологією політичної поведінки, є теорія, яка належить польськими дослідниками. Вони розрізняють два основні типи політичної поведінки: відкритий (політична дія) і закритий (політична бездіяльність або іммобільність). При

відкритій політичній поведінці людина може виконувати такі політичні ролі: 1) звичайний член суспільства, як громадянин із незначним політичним впливом, незначною політичною активністю та інтересом до політики; 2) громадянин, як член громадської організації, громадського руху або декількох організацій; 3) громадянин – член суто політичної партії чи організації, який цілеспрямовано і з власної волі бере участь у політичному житті; 4) громадський або політичний, діяч; 5) професійний політик, для якого політична діяльність є не лише єдиним чи основним заняттям, а й сенсом життя; 6) політичний лідер – загально визнаний політичний діяч, керівник політичної партії, громадсько-політичної організації чи громадсько-політичного руху.

При закритій політичній поведінці (політичній іммобільності) людина також може виконувати певні ролі: 1) абсолютна виключеність із політичних відносин, зумовлена низьким рівнем розвитку особи або суспільного розвитку загалом; 2) політичне виключення як результат заорганізованості політичної системи, розчарування в політичних інститутах і лідерах та байдужості до їхньої діяльності; 3) політична апатія як форма неприйняття політичної системи, відмови від будь-яких форм співробітництва з нею (може бути результатом насадження політичної системи насильницьким шляхом – придушенням масових соціальних і політичних рухів, окупацією тощо); 4) політичний бойкот як вияв активної ворожості до політичної системи та її інститутів. Ці форми закритої політичної поведінки є виявами політичної відчуженості, яка полягає в зосередженні зусиль індивіда на розв'язанні проблем особистого життя та їх протиставленні життю суспільному й політичному зокрема. У міру зростання політичної відчуженості укорінюється згубна для існування політичної системи суспільства ідея, що кожен захищає себе сам і сподіватись на підтримку владних структур немає сенсу [6].

Очевидно, що в політиці, як у всякій іншій сфері, люди поведуться по-різному. Так залежно від рівня активності учасників політичної поведінки серед них вирізняти чотири типи. Перший тип – лідери. Вони очолюють політичні організації і рухи, своїми діями та авторитетом сприяють їх згуртуванню й досягненню поставлених цілей. Другий тип – послідовники, які підтримують ідеї лідерів, що відповідають їхнім інтересам. Поведінка послідовників характеризується різним ступенем активності та участі в організаціях, вони підтримують цілі, висунуті лідерами, усвідомлюють їхню відповідність своїм інтересам, що виступає стимулом активної участі у політичній діяльності. Третій тип – активісти. Вони виступають посередниками між лідерами і послідовниками – організовують учасників руху, постачають лідерів інформацією, вносять суттєві корективи в стратегію і тактику поведінки мас. Четвертий тип – лідери думки своєю інтелектуальною діяльністю створюють «поля» емоційного та інтелектуального напруження навколо тих чи інших проблем, роблять їх об'єктом загальної уваги; до них звертаються за порадою, але не за директивою для дії, оскільки вони не впливають на організаційну поведінку учасників. Слід зазначити, що теорію «лідерів громадської думки» (*opinion leaders*) сформулював П. Лазарсфельд на основі моделі дворівневої комунікації. Згідно цієї теорії політична інформація часто поширюється від ЗМІ до «лідерів думки» (впливових і компетентних громадян), а від них каналами міжособистісного спілкування до їхніх прихильників. Лідери думки – зазвичай люди відомі з умінням впливати на широку аудиторію, засоби масової інформації – справляють величезний вплив на політичне життя суспільства. Проте у більшості лідерів думки бракує ґрунтовних знань – політологічних, правових, економічних, потрібних для політичного керівництва; їхній вплив на політичне життя суспільства нерідко заангажований [6].

Ще одним критерієм типологізації політичної поведінки і політичної участі у політології є її інтенсивність (ступінь залученості індивідів, витрачених ними ресурсів: грошей, часу тощо) та екстенсивність (кількість учасників; наприклад, відрізняють поведінку індивіда, групового актора і «натовпу»). Іншим критерієм типологізації політичної участі є рівень інституціоналізації (від одиничних нетрадиційних акцій до участі в діяльності високоінституціоналізованих політичних організацій, наприклад, політичних партій). Конвенційний чи неконвенційний характер діяльності також може виступати критерієм типологізації політичної поведінки та участі. Так, типологія Л. Мілбраса заснована переважно на одному критерії – активності суб'єкта. Автор виділяє три групи форм активності, яким він дає метафоричні назви: «глядацька», «перехідна активність» і «гладіаторська активність». Кожна з цих трьох груп включає в себе кілька форм активності, розташованих в порядку зростання залученості індивіда в політику. «Глядацька активність» включає в себе такі форми: виконання ролі об'єкта впливу політичних стимулів, голосування, ініціювання політичних дискусій, спроба переконати інших голосувати як потрібно кандидату [7]. «Перехідна активність» включає в себе: спілкування з представниками влади чи політичними лідерами; пожертви для партії чи кандидата, відвідування зборів або мітингів «Гладіаторська активність» виявляється у наступних формах: участь у політичній кампанії, виконання ролі активіста політичної партії, виконання ролі члена ядра партії чи участь у виробленні її стратегії, акумулювання грошових коштів, виконання ролі кандидата на яку-небудь керівну посаду в політичній сфері, зайняття керівних посад у органах влади чи партії.

У. Мілбрайт виділяє конвенційні і неконвенційні типи політичної поведінки. Під конвенційними типами він розуміє легальні, регульовані законом політичні дії. Такими діями можуть бути: участь у роботі політичних партій, голосування на виборах, законні методи вираження своєї думки. Під неконвенційними діями він розуміє дії, що суперечать прийнятим у суспільстві принципам та нормам закону і моралі. Тобто, несанкціоновані демонстрації, бунти, акції протесту, відмова від покори діям влади. Неконвенційні політичні дії У. Мілбрайт поділяє в свою чергу на ненасильницькі (демонстрації, мітинги, пікети) і насильницькі (тероризм, бунт) [2]. Співвідношення цих двох типів політичної поведінки дозволяє виділити шість груп політичної поведінки (див. табл. 1).

Крайньою формою конвенційного типу політичної поведінки У. Мілбрайт виділяє абсентеїзм – байдуже ставлення людей до здійснення своїх політичних прав, ухилення від здійснення громадянських обов'язків, у першу чергу від участі у виборах [3, с. 7]. Зазвичай ріст ролі абсентеїстів в суспільстві пояснюють кризою легітимності політичної системи. Інколи абсентеїзм розглядають як прояв політичного протесту, в той же час будучи типом поведінки – електоральної, котра, навпаки, є показником довіри громадян до представників влади. Особливим типом політичної поведінки У. Мілбрайт виділяє політичний протест, який виступає проявом негативного ставлення до політичної системи загалом, її окремих елементів, норм, цінностей, прийнятих рішень у відкрито демонстративній формі.

Досить часто політичний процес проявляється у формі мітингів, демонстрацій, страйків. При низькому рівні інституціоналізації і організованості подібні акції можуть привести до масових безпорядків, насильства, прямого протистояння з представниками влади.

Таблиця 1

Типологія політичної участі (за У. Мілбрайтом)

Рівень залученості у політичний процес	конвенційні форми	неконвенційні форми
Низький рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Абсентеїзм; • Ознайомлення з політичним життям через читання преси, телевізор 	<ul style="list-style-type: none"> • Підписання петицій
Середній рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Обговорення політичних проблем з друзями та колегами; • Участь у виборах, народних референдумах 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у заборонених демонстраціях, мітингах; • бойкот
Високий рівень	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у роботі партії, виборчих кампаніях; • Участь у мітингах та політичних з'їздах; • Звернення до органів управління чи до їхніх очільників; • Активність у якості політичного діяча 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у акціях протесту; • Участь у захваті будівель, державних підприємств; • Блокування дорожнього руху

Крайньою формою неконвенційного типу політичної поведінки і участі є тероризм. Під тероризмом розуміється опозиційна діяльність екстремістських організацій чи окремих особистостей, метою яких є систематичне чи одноразове здійснення (чи погроза) насилля для залякування керівництва країни і населення [2]. На нашу думку, наведена типологія редукується з поняттям «політична активність» і синтезує її різні прояви.

У типології політичних дій, або «кумулятивній піраміді», запропонованій Д. Меммі, найпоширенішим у суспільстві видом політичної активності виступає саме участь у політичних дискусіях. Питома вага інших видів активності – демонстрація приналежності до якоїсь організації, участь у політичних заходах, активна робота у виборчих кампаніях, участь в державному управлінні – послідовно скорочується, що дозволяє автору свою типологію представити у вигляді піраміди[8].

Також в політичній науці здійснюють типологізацію політичної поведінки, згідно з іншими критеріями: 1) відповідно до суб'єктів політичної поведінки вирізняють – індивідуальну, групову, класову, національну, партійну, масову, натовп, тощо; 2) згідно схильностей і психічного стану – імпульсивну, інстинктивну, емоційно-почуттєву, за настроєм, випадкову, закономірну, стихійну, неминучу, раптову; 3) відповідно до ситуаційного контексту – стабільну, кризову, революційну, воєнну, конфліктну поведінку; 4) за організаційними формами і нормами поведінки – інституціональна, організаційна, партиципаторна, статутна, апаратно-номенклатурна, субординаційна,

легітимна (нелегітимна), неформальна; 5) за тривалістю поведінки – одиничну акція, подію, феномен чи динамічний пролонгований процес; 6) за гостротою проявів поведінки – незгоду до боротьби, протест, гнів, ненависть, бунт, війну; 7) за ступенем доцільності й успіху – функціональну та дисфункціональну, ефективну і низькоефективну, конструктивну і деструктивну, консолідуючу і дезінтегруючу поведінка тощо.

Деякі автори вважають за необхідне включати в поняття політична поведінка і вербальну активність: висловлювання пересічних громадян, політичні судження, їхню участь у обговоренні політичних проблем, оскільки завдяки такій активності в суспільстві забезпечується відтворення політичного дискурсу, того інформаційного середовища, яке формує смислове поле політики.

Отже, проблематика типології політичної поведінки займає особливе місце в політичній науці. Її специфіка виявляється у необхідності досягнення суб'єктивних, внутрішньоособистісних процесів, що мотивують людей до включення в політичний дискурс або участі у політичних діях. Зазвичай вивчення типології політичної поведінки демонструє неможливість виділити якусь універсальну її модель, адже кожен критерій поділу вимагає іншого типу поведінки. Проте, варто звернути увагу на те, що вивчення типології політичної поведінки дозволить глибше вивчати сутність явищ, пов'язаних із раціональним та ірраціональним реагуванням суб'єктів політики на вимоги, стимули чи зміну обставин, що заподіяні зовнішнім політичним середовищем.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

Список використаної літератури

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия / Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С.707–735.
2. Милбрайт У. Типология политического участия, политический протест, абсентеизм [Электронный ресурс] / У. Милбрайт. – Режим доступа: <http://kulturoznanie.ru/politologyabsenteizm>
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка; 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. Северинюк В. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореф. дис. д-ра політ. наук : 23.00.01 [Електронний ресурс] / Валентин Матвійович Северинюк; В.о. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.– К. : Б.в., 2010. – 32 с. – Режим доступа: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
5. Шестопал Е.Б. Политическая психология / Е.Б.Шестопал. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
6. Lazarsfeld P. The peoples choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign / P. Lazarsfeld, В. Bereison, Н. Gaudet. – New York: Free Press. – 258 p.
7. Milbrath W. Political Participation: Howand Why Do People Get Involved in Politics? [Электронный ресурс] / W. Milbrath. – Chicago: Rand McNally&Company, 1965. – 195 p. – Режим доступа // <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8986294&fileId=S0003055400132125>

8. *Memmi D. L'engagement politique / D. Memmi // Traité de science politique / sous la direction de M. Grawitz et J. Lega. V.3. L'action politique. – Paris: Presses Universitaires de France, 1985. – pp. 311–325.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS TYPOLOGY OF POLITICAL BEHAVIOUR

Olga Sviderska

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetskast., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

The article considers theoretical and methodological aspects of the division of political behaviour, participation and action on specific types. Different approaches and criteria of the typology of political behaviour.

Key words: political behaviour, political action, political participation, a type of political behaviour, unconventional forms of political behaviour, conventional forms of political behaviour, absenteeism, terrorism..

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТИПОЛОГИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

Ольга Свидерская

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: sviderska.olja@gmail.com*

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты разделения политического поведения, участия и воздействия на определенные типы. Проанализированы различные подходы и критерии типологизации политического поведения.

Ключевые слова: политическое поведение, политическое действие, политическое участие, тип политического поведения, неконвенциональные формы политического поведения, конвенциональные формы политического поведения, абсентеизм, терроризм.